

RËNDËSIA E STUDIMIT TË LATINISHTES NË DITËT E SOTME

Prof. Asoc. Dr. Leonard Xhamani

Departamenti i Gjuhës Italiane
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës
E-mail: leonard.xhamani@unitir.edu.al

PËRMBLEDHJE

Studimi i gjuhës latine nga studentët e degëve filologjike është mjaft i rëndësishëm. Shpesh, studentët që vijnë të studiojnë në fakultetin tonë, na pyesin: Pse gjuhë latine në ditët e sotme? Nga përvoja 20-vjeçare në mësimdhënien e kësaj gjuhe mund të themi se procesi i mësimi të latinishtes është ashtu si i gjuhëve tjera, me veçoritë e saj. Por, duhet një punë e vazhdueshme për të arritur përvetësimin e saj, ashtu siç është e domosdoshme edhe njohja e sistemit gramatikor të gjuhës sonë amtare. Duke mësuar latinishten, studentët nxiten vetvetiu të bëjnë analiza krahasuese jo vetëm me shqipen, por edhe me gjuhë të tjera: të shohin pikat e takimit me italishten, frëngjishte, anglishten, etj. Studimet shkencore kanë treguar se mësimi i latinishtes rrit aftësitë logjike dhe arsyetuese të studentëve, duke i ndihmuar edhe në lëndë të tjera. Latinishtja klasike ka qenë dhe mbetet si një çelës i domosdoshëm për të hapur thesaret e letërsisë, të filozofisë, të drejtësisë, të shkencës, të matematikës, të fizikës, të kimisë e të shkencave të tjera të natyrës, që njerëzit arritën t'i zbulojnë e t'i zhvillojnë në shekuj. Fjalët çelës: analizë krahasuese, gjuhë shkencore, mësimdhënie, ndikimi i latinishtes.

ABSTRACT

The study of Latin is of great importance for students in the field of philology. One of the most common questions new students ask upon entering our faculty is: Why study Latin today? Based on 20 years of experience in teaching this language, we can affirm that learning Latin follows a process similar to that of other languages, with its own characteristics. However, consistent work is essential for mastering it, and a solid understanding of the grammatical system of one's native language is also crucial. By learning Latin, students are naturally encouraged to make comparative analyses—not only with Albanian, but also with other languages such as Italian, French, English, etc. Research has shown that studying Latin enhances students' logical thinking and reasoning skills, which in turn benefits their performance in other subjects. Classical Latin has long been, and continues to be, an indispensable key to unlocking the treasures of literature, philosophy, law, science, mathematics, physics, chemistry and other natural sciences that humanity has developed over the centuries. Keywords: comparative analysis, scientific language, teaching, the influence of Latin.

Hyrje

Kur studiojmë një gjuhë të huaj, mësojmë rreth kulturës dhe zakoneve të popujve të tjerë, bëhemi më tolerantë dhe, gjë që është e rëndësishme për një specialist të ardhshëm, formojmë dhe zhvillojmë kompetencën e përgjithshme kulturore. Studimi i gjuhës latine na lejon të vërejmë një numër të madh fjalësh dhe konceptesh me origjinë antike.¹ Kultura antike hyn në mënyrë harmonike në shumë kultura të tjera. Mitologjia e lashtë, filozofia, letërsia, mjekësia, etj, janë themeli mbi të cilin ndërtohet shkenca moderne dhe botëkuptimi i një personi të arsimuar. Latinizmat janë të pranishëm në shumë gjuhë, mjekësia bazohet në terminologjinë latino-greke, aforizmat latine zbukurojnë fjalimet e politikanëve, gazetarëve dhe shkrimtarëve. Latinishtja është një nga gjuhët më të vjetra të shkruara të sistemit indo-evropian. Dëshmia e parë e shkruar e gjuhës latine daton në shekullin e VII para Krishtit. Me rritjen e ndikimit politik të Romës dhe pushtimin gradual të rajoneve të tjera të Italisë, zona e përdorimit të gjuhës latine gjithashtu zgjerohet. Nga shekulli I para Krishtit, gjuha latine në thelb përfundon procesin e formimit të saj, duke arritur në shkallën më të lartë të zhvillimit. Vepra e shkrimtarëve të mëdhenj romakë daton në këtë kohë: Ciceroni, Cezari, Lukreci, Katuli, Virgjili, Horaci, Ovidi, të cilët i dhanë kulturës botërore modele të poezisë dhe prozës letrare. Kjo periudhë në zhvillimin e gjuhës latine quhet klasike. Gradualisht, Roma bëhet një fuqi botërore, duke pushtuar të gjitha vendet e Mesdheut në jug dhe një pjesë të konsiderueshme të Evropës në veri. Latinishtja bëhet gjuhë ndërkombëtare, duke zëvendësuar dialektet lokale. Më vonë, për gati pesë shekuj, gjuha latine ishte e zakonshme për shumë popuj të Perandorisë së madhe Romake. Me rënien e Perandorisë Romake të Perëndimit, gjuha latine vazhdoi të ekzistojë për një kohë të gjatë, si në formën e saj letrare, ashtu edhe në atë të folur. Ajo mbeti në Evropë gjuhë e shkollës, e fesë, e shkencës, jo vetëm në antikitetin e vonë, por pothuajse gjatë gjithë historisë mijëra vjeçare të Mesjetës.

Të gjitha gjuhët e gjalla ndryshojnë me kalimin e kohës, dhe latinishtja nuk bën përjashtim. Tashmë gjatë antikitetit, por aq më tepër pas rënies së Perandorisë Romake, latinishtja u transformua ngadalë dhe me kalimin e kohës

¹ Beninca, P., Conti, R. P. (2003). *Didattica delle lingue classiche e linguistica teorica. Università e Scuola.*

prej saj lindën gjuhët neolatine ose romane. Këto janë gjëra të njohura, por shpesh harrohet se si gjatë Mesjetës dhe Rilindjes, latinishtja, pavarësisht se ishte bërë një gjuhë e vdekur, pra pa folës amtarë, vazhdoi të ishte një gjuhë e folur, e dëgjuar, e lexuar dhe e shkruar. Në shekujt XVII-XVIII, latinishtja ruan plotësisht rolin e saj si gjuhë ndërkombëtare e shkencës. Veprat e filozofëve francezë Descartes dhe Gassendi, filozofit holandez Spinoza, shkencëtarëve anglezë Bacon, Hobbes, Locke dhe filozofit dhe matematikanit gjerman Leibniz janë shkruar në latinisht.

Për gati njëzet shekuj, gjuha latine u shërbeu popujve të Evropës si mjet komunikimi, me ndihmën e saj ata njohën kulturën romake dhe, në një masë të madhe, kulturën greke. Ajo pati një ndikim të madh në gjuhët e popujve evropianë, si në fushën e gramatikës, ashtu edhe në fushën e leksikologjisë. Italishtja është gjuha neolatine që është ruajtur më afër formës origjinale latine. Shumë fjalë italiane kanë mbetur siç ishin në latinisht, ndërsa një pjesë kanë pësuar ndryshime të vogla fonetike. Ndikimi i latinishtes shihet edhe në gjuhën angleze, e cila sot quhet “Lingua franca”. Gjuhëtari i njohur, Tullio De Mauro, e ka quajtur anglishten “një nga gjuhët më të latinizuara dhe më romane nga gjuhët jo-romane”.

Pse gjuhë latine në ditët e sotme?

Kjo pyetje dëgjohet shpesh nga studentët që vijnë të studiojnë në fakultetin tonë. Çfarë është latinishtja dhe pse ta studiojmë? A na shërben? A është e vështirë? Etj. Ata edhe druhen nëse do të mund ta përballojnë një lëndë të tillë. Nga përvoja 20-vjeçare në mësimdhënie, mund të themi se procesi i mësimi të latinishtes është ashtu si i gjuhëve tjera, me veçoritë e saj. Por, duhet një punë e vazhdueshme për të arritur përvetësimin e saj, ashtu siç është e domosdoshme edhe njohja e sistemit gramatikor të gjuhës sonë amtare. Duke mësuar latinishten, studentët nxiten vetvetiu të bëjnë analiza krahasuese jo vetëm me shqipen, por edhe me gjuhë të tjera: të shohin pikat e takimit me italishten, frëngjishte, anglishten, etj. Përvoja na tregon se ata që e kanë mësuar mirë latinishten, kanë pasur një bazë mjaft të mirë edhe për gjuhët e tjera.

Në ditët e sotme, latinishten e konsiderojnë “gjuhë të vështirë”, “gjuhë të mërzitshme, të lodhshme”, “gjuhë të vdekur”, etj. Nisur nga kjo e fundit, latinishtja nuk ka nevojë të rikthehet sepse nuk ka vdekur: nuk flitet më, por

mund të lexohet, përkthehet, kuptohet, analizohet, etj. Sigurisht, që nuk është disiplina ose gjuha më e pëlqyer nga studentët, sepse për shumicën duket një njohuri e vjetruar, e padobishme në ditët e sotme dhe në tregun e punës. Një debat i tillë konkret është edhe në universitetet perëndimore, ku, pavarësisht se disa mendojnë se është e padobishme, ajo është e parashikuar në rregulloret e këtyre universiteteve. Madje, kjo kulturë nuk është braktisur kurrë në Evropë. Në gjimnazet e Gjermanisë, Italisë, Britanisë së Madhe, Francës, etj, latinishtja dhe në disa vende greqishtja e vjetër janë lëndë të detyrueshme². Në këtë situatë, gjuha latine perceptohet pothuajse si një gjuhë ndërkombëtare. Përveç mësimin të rregullave gramatikore, latinishtja lulëzon në Perëndim edhe në fusha të tjera të jetës. Umberto Eco, në librin e tij *Il costume di casa, Evidenze e misteri dell'ideologia italiana*³, shkruante: “Jam shumë i lumtur që kam mësuar latinishten, edhe pse jam i pakënaqur me mënyrën e dhimbshme me të cilën më është imponuar” .

Si një nga mbështetësit e latinishtes, kemi plot argumente në favor të kësaj gjuhe: Nëse nuk do të dinim latinisht, nuk do të dinim të kuptonim Buzukun. Siç thotë edhe studiuesi Enver Sulaj⁴: “Të mësuarit e latinishtes është edhe një detyrim moral për të kaluarën tonë, është një përgjegjësi për të ardhmen. E shtruar në formë hipoteze, mund të thuhet se po të mos e njihte Gjon Nikollë Kazazi⁵ latinishten, nuk do të hynte në Arkivin e Vatikanit e të gjente aty “Mesharin”, librin e parë (të njohur deri më tani) në shqip. Po të mos dinte latinisht Marin Barleti, ne s’do të kishim sot librin e parë për heroin tonë kombëtar, Gjergj Kastriotin – Skënderbeun, njohja e të cilit nuk do të arrinte aty ku është sot.” Me anë të latinishtes hyjmë në botën krijuese të dijetarëve

² Balbo, A., Ricucci M. (2014), *Prospettive per l'insegnamento del latino. La didattica della lingua latina fra teoria e buone pratiche*, Torino.

³ Eco, U., (1973), *Il costume di casa. Evidenze e misteri dell'ideologia italiana*, Milano, Bompiani, fq. 78.

⁴ Sulaj, E., Gjuha latine – sfidë e këndshme apo ballafaqim i vështirë? Prizrenpress.

⁵ Gjon Nikollë Kazazi ishte prift jezuit shqiptar nga Gjakova, Kosovë, i cili jetoj gjatë viteve 1702-1752. Kazazi është i pari studiues shqiptar, që bëri hulumtime në Arkivin Sekret te Vatikanit gjatë vitit 1744. Që prej këtij viti deri në vitet '90 të shekullit XX, nuk ka pasur studiues te tjerë shqiptare në këtë arkiv.

humanistë shqiptarë, si: Barleti, Maruli⁶, Gazulli⁷, Bogdani etj., por edhe të tjerëve më vonë që ndoqën modele shkrimore në këtë gjuhë. Duke mësuar latinishten, studentët kanë mundësi të shohin ndikimin e saj të thellë në gjuhën tonë dhe në gjuhë të tjera.

Pa latinishten nuk do të kuptonim gati 2000 vjet histori që shënuan lindjen, jetën dhe rënien e Perandorisë Romake. Gjuha latine është gjuha amtare e italishtes dhe nga e cila lindën një pjesë e mirë e gjuhëve të sotme moderne, sidomos e gjuhëve romane.⁸ Me anë të saj mund të shpjegosh se si kanë ndryshuar fjalët me kalimin e kohës. Mund të japësh argumente si ka ndikuar në sistemin tonë gjuhësor, duke bërë krahasime në rrafshin morfologjik e sintaksor, mund të flasim për huazimet, etj. Pa përmendur pastaj artin, kulturën, historinë, etj., të cilat i paraprinë të gjithë kulturës perëndimore. Madje, edhe sot e kësaj dite konsiderohet si gjuha e shkencës. Studimet shkencore kanë treguar se mësimi i latinishtes rrit aftësitë logjike dhe arsytuese të studentëve, duke i ndihmuar edhe në lëndë të tjera. Nga ana tjetër, ka edhe nga ata që mendojnë se duke hequr latinishten, mund të zhvillohet një disiplinë tjetër që është më e kohës dhe fare mirë e ashtuquajtura gjuhë shkencore mund të zëvendësohet sot nga anglishtja. Por, pavarësisht argumenteve deri diku bindëse, ato nuk janë plotësisht të vërteta. Latinishtja akoma mbetet gjuha zyrtare e shtetit të Vatikanit dhe është e lidhur ngushtë me shkencën, sidomos me atë të mjekësisë. Shkrimet e mjekëve dhe shkencëtarëve të parë janë shkruar latinisht dhe kanë ardhur deri në ditët e sotme. Mjekët edhe sot thonë: *sëmundje kardiovaskulare, bajame të hipertrofizuara, gastritis, hepatitis, meningitis, angina pectoris*, etj. Një pjesë e termave është zëvendësuar nga anglishtja si gjuhë ndërkombëtare, por latinishtja mbetet guri i themelit të gjuhës shkencore. Një mjek që ka marrë një arsim klasik në çdo vend të botës, do të kuptojë lehtësisht recetat e kolegëve të tij të huaj. Ai mund të lexojë një revistë mjekësore në gjuhën angleze dhe të kuptojë në terma të përgjithshëm se për çfarë bëhet fjalë në artikull, sepse në anglisht pothuajse e gjithë terminologjia mjekësore është e latinizuar. Të

⁶ *Poet latin i Rilindjes evropiane për të cilin është thënë se ka prejardhje arvanitase.*

⁷ Gjin Gazulli (1400 - Raguzë, 19 shkurt 1465) ka qenë frat dominikan, humanist dhe diplomat i republikës së Raguzës me prejardhje arbërore.

⁸ Varvaro. A., (2014), *Il latino e la formazione delle lingue romanze*, Il Mulino, Bologna, Itali.

gjithë termat e rinj biologjikë dhe mjekësorë⁹ janë krijuar sipas rregullave të gramatikës latine dhe shkruhen me shkronja latine, pavarësisht gjuhës nga kanë ardhur.

Jemi të vetëdijshëm që vitet e fundit interesi për gjuhët klasike në përgjithësi ka rënë. Kjo edhe për shkak të ritmeve të shpejta të teknologjisë. Nëse në vitet 1980 shkencat kompjuterike ishin një “hobi”, latinishtja ishte një nga lëndët kryesore në universitete. Dhe u deshën gati 30 vjet që këto pozicione të ndryshojnë në favor të teknologjisë. Por, kjo nuk do të thotë që ta braktisim këtë gjuhë, pasi duam apo nuk duam, latinizmat janë pjesë e komunikimit tonë. Ato i gjejmë kudo. Po përmendim disa: *institut, dishepull, agjent, asistent, laborant, student, audiencë, audio dhe video, donator, forum, koleg, numizmat, kolokium, kursor, sanatorium, akuarium, altar, celebror, seminar, leksion* etj, etj. Fjalët e urta dhe thënie latine e gjallërojnë fjalimet e gazetarëve dhe politikanëve: *Carpe diem; Veni, vidi, vici; Errare humanum est, perseverare diabolicum; Amici, fures temporis; Mens sana in corpora sano; Repetitio est mater studiorum; Verba volant, scripta manent*, etj. Një pjesë e aforizmave latine janë bërë prej kohësh shprehje, të cilat qarkullojnë në një rreth të ngushtë njerëzish. Ato përdoren në letërsinë shkencore dhe artistike, në të folurit publik. Aktualisht, rëndësia e gjuhës latine nuk është aq e madhe, megjithatë, ajo luan një rol të rëndësishëm në sistemin arsimor. Gjuha latine është e nevojshme për një gjuhëtar, historian, avokat. Për të gjithë specialistët, studimi i kësaj gjuhe ndihmon në zotërimin e kulturës filologjike të nevojshme në punën kërkimore, kontribuon në zotërimin e suksesshëm të gjuhëve të huaja. Sipas Profesor Eqrem Çabej¹⁰, latinishtja është gjuha që ka lënë gjurmë të thella në shqipen e sotme. “Ndikimi i saj shtrihet kryesisht në leksik, po nuk mungon dhe në formim të fjalëve. Në leksik ai ndihet, sidomos në këto sfera të jetës: pjesët e trupit, shtëpi, kafshë shtëpiake, vegla, armë e luftë, emra afërie, emërtime të kohës, jeta kishtarë, jeta shoqërore e tregtia, bujqësi e pemë, blegtorja, punimi i verës e i vajit, etj.”. Kjo gjuhë ka qenë dhe mbetet si një çelës i domosdoshëm për të hapur thesaret e letërsisë, të filozofisë, të drejtësisë, të shkencës, të matematikës, të fizikës e të shkencave të tjera të natyrës, që njerëzit arritën t’i zbulojnë e t’i zhvillojnë në shekuj. Për mendimin tonë, latinishtja duhet të mbetet në universitet shkencore, vërtet

⁹ Xhamani, L. (2012). *Vërejtje rreth leksikut terminologjik në fushën e mjekësisë*, në Buletini i Shkencave Mjekësore, V. 43, fq. 214-218, Tiranë.

¹⁰ ÇABEJ, E. (1976), *Studime gjuhësore III*, fq. 54-55, Prishtinë

duhet vlerësuar, duke pasur parasysh rolin që ka në mjedisin shkencor dhe duke qenë se është gjuha amtare e disa prej gjuhëve më të folura në botë.

Si përfundim, mendojmë se studimi i kësaj gjuhe në degët filologjike është i domosdoshëm, pasi filologët apo historianët e ardhshëm studimet e tyre do t'i kenë të thelluara. Duke hequr dorë nga kjo gjuhë, nuk do të bënim gjë tjetër, veçse do të linim përgjysmë një rrugë të nisur nga studiuesit dhe mësuesit tanë si: Pashko Gjeçi, Gjon Shllaku, Henrik Lacaj, Eqrem Çabej e të tjerë më pas, të cilët kanë dhënë një kontribut mjaft të madh për studimet tona filologjike. Ashtu si romakët që ngrinin lart virtytet e paraardhësve të tyre (*Mos Maiorum*) dhe këtë ua përcillnin brezave të ardhshëm, të njëjtën gjë duhet të bëjmë edhe ne me trashëgiminë që na lanë. Asnjëherë nuk duhet anashkaluar detyrimi që kemi ndaj tyre, pavarësisht periudhës së vështirë historike që po kalojmë, ku teknologjia na “ka zënë sytë të gjithëve”. Është përgjegjësi e jona që studimet në fushën filologjike të mos jenë të cinguara. Një qasje metodike bashkëkohore e mësimdhënies, mbështetur në tekste përkatëse, është një bazë e mirë për një sukses dhe nxënie sa më të lehtë të kësaj gjuhe.

BIBLIOGRAFIA

- BALBO, A., RICUCCI M. (2014), *Prospettive per l'insegnamento del latino. La didattica della lingua latina fra teoria e buone pratiche*, Torino.
- BENINCA, P., CONTI, R. P. (2003). *Didattica delle lingue classiche e linguistica teorica. Università e Scuola*.
- ÇABEJ, E. (1976), *Studime gjuhësore III*, fq. 54-55, Prishtinë
- DIONIGI, I., (2017), *Ragazzi, internet non basta, per conoscere il mondo ci vuole il latino*.
- ECO, U., (1973), *Il costume di casa. Evidenze e misteri dell'ideologia italiana*, Milano, Bompiani.

GRAMSCI, A. (1937), *Perché studiare latino e greco*, Quaderni dal carcere, 4, XIII, 55.

PAÇO, E., (2012). *Latin Lesson Lectio Aulae*. Mediterranean Journal of Social Sciences, fq. 253.

SULAJ, E., Gjuha latine – sfidë e këndshme apo ballafaqim i vështirë? Prizren press.

Shqipja dhe Gjuhët e Ballkanit (2011), Konferencë shkencore e mbajtur më 10-11 nëntor në Prishtinë

VARVARO. A., (2014), *Il latino e la formazione delle lingue romanze*, Il Mulino, Bologna, Itali.

XHAMANI. L. (2012). *Vërejtje rreth leksikut terminologjik në fushën e mjekësisë*, në Buletini i Shkencave Mjekësore, V. 43, fq. 214-218, Tiranë.